

Svein Anders Noer Lie

Naturfilosofi

Sigurd Hverven,
Naturfilosofi.
Oslo: Dreyers forlag 2018.

En norskspråklig innføring i miljøfilosofi er etterlengtet. Per Ariansens *Miljøfilosofi. En innføring* fra 1992 er sannsynligvis den mest brukte innføringen til nå, men kan i tillegg til sin knusktørre behandling av emnet sies å være utdatert. Trond G. Jakobsens *Økofilosofi. Økologi, evolusjonsteori og transformativ læring* fra 2005 er en helt annen type innføringsbok. Den er en slags videreutvikling av den «første bølgen av miljøfilosofi» i Norge, med en klar vekt på biologi. Mens den første bølgen bar preg av et delvis eklektisk og rudimentært forhold til biologi og økologi, gir Jakobsens bok en innføring som baserer seg på et vitenskapelig informert bilde av den levende naturen. Svakheten ved Jakobsens bok er at den ikke gir studentene et bilde av hele fagområdet og de viktigste tenkerne som har preget feltet. Ole Martin Høyestads bok *Det menneskelige og naturen. Innføring i filosofisk antropologi* fra 1994 er ikke lenger i salg. Sigurd Hvervens nye bok *Naturfilosofi* utgis derfor forhåpentligvis i rett tid.

Den engelskspråklige betegnelsen på dette fagområdet er «environmental philosophy», altså miljøfilosofi, men Hverven foretrekker termen «naturfilosofi». Ifølge Hverven henleder «miljøfilosofi» tanken på dualismen mellom mennesket og den øvrige naturen, der mennesket står i sentrum, omgitt av et adskilt miljø. Allerede her markerer Hverven at han ønsker å forholde seg til «naturen» som et begrep som viser til en reell og uavhengig størrelse, og markerer dermed avstand til mer konstruktivistiske eller humane tilnærminger til naturbegrepet.

Han distanserer seg også fra det synet at alt bortsett fra mennesket er natur. «At det er en forskjell på kultur og natur, betyr ikke at de er adskilt.» Et viktig

SVEIN ANDERS NOER LIE

historisk bidrag til denne debatten er J. S. Mills «On Nature», der det hevdes at vi enten må velge et naturbegrep som inkluderer alt, eller et begrep som inkluderer «alt unntatt mennesket».¹ Dette er en viktig sontring i dagens miljøfilosofiske debatt. I en situasjon hvor forholdet mennesket/natur, subjekt/objekt, vitenskap/politikk, teknologi/biologi etc. blir stadig mindre avklart, kunne man ønsket seg at boka ga en bredere dekning av disse spørsmålene allerede i innledningskapitlet. Allerede referansen til Thure Erik Lunds forfatterskap kunne her vært utgangspunkt for mer omfattende refleksjoner. En oppdatert fagbok på dette feltet kan ikke stoppe opp ved en tradisjonell kritikk av det dualistiske skillet mellom menneske og natur, siden skillet, som en konsekvens av bl.a. den teknologiske utviklingen, er i ferd med å oppløses innenfra. Tiden er kommet for en reell strid om hvordan dette forholdet skal defineres positivt.

Innenfor miljøfilosofi domineres denne striden av såkalte økomodernister, på den ene siden, som mener at oppløsningen av dette skillet *skjer i praksis* og at denne prosessen derfor *bør* lede til at vi «tar over styringen av naturen» («We are Gods and we better be good at it»). På den andre siden står de som mener at Antropocen² er et resultat av dikotomien mellom mennesket og natur, og at en omfavelse av Antropocen er en omfavelse av en forsterket tingliggjøring av naturen, og at den nye økomodernistiske monismen har oppløst skillet ved å *besverge* at alt er kultur. Hovedtanken her er at et nytt forhold mellom menneske og natur bør skje «på naturens premisser».³ Hverven tilhører definitivt den siste kategorien og noe annet ville vært underlig siden dette er den dominerende oppfatningen innenfor dette feltet. For det er vanskelig å definere en ikke-antroposentrisk etikk hvis det ikke-antroposentriske ikke lenger eksisterer i Antropocen. Det er selvsagt også vanskelig å se for seg at naturen har egenverdi

¹ Se Piers H. G. Stephens, «On the Nature of 'Nature'», i *Environmental Ethics* 37 (3), 2015.

² «Antropocen» er en term som har sin opprinnelse i geologien og betegner en geologisk tidsepoke hvor det er mennesket som, mer enn andre «naturkrefter», påvirker/ endrer prosesser på jordas overflate. Den internasjonale geologiske kongressen aksepterte det vitenskapelige grunnlaget for denne betegnelsen i 2016. Konstateringen i seg selv har gitt opphav til en stor mengde litteratur og en livlig debatt som angår hvordan vi skal forholde oss til dette saksforholdet. I tillegg er det uenighet om de faktiske forhold: Hvilke forutsetninger ligger til grunn for å kalle vår tidsepoke «Antropocen»?

³ Se for eksempel antologien *Keeping the Wild. Against the Domestication of Earth*, redigert av George Wuerthner m.fl. Island Books 2014.

NATURFILOSOFI

hvis det er slik som miljøfilosofen (sic) Steven Vogel hevder i boka *Thinking Like a Mall. Environmental Philosophy after the End of Nature* fra 2015, at naturen ikke finnes.

Hvervens bok er delt i tre deler. Den første og mest omfattende delen gir en innføring i det som oppfattes som miljøfilosofiens kjerneområde: spørsmålet om naturens verdi. Hva gjør at vi tradisjonelt bare tilskriver mennesket og menneskeartens interesser en egenverdi, og hvordan har dette spørsmålet vært diskutert innenfor miljøfilosofien? Kapittel én og tre diskuterer mer allmenne spørsmål knyttet til det å ha eller gi noe verdi. Kan noe ha en objektiv moralsk verdi i moderne moralteori? Hva betyr det at noe har en verdi i seg? Hva betyr det at noe har en instrumentell verdi? Her kunne jeg som leser ønsket meg en kort, men mer systematisk gjennomgang av ulike posisjoner innenfor dagens (antroposentrisk) etikk-diskurs. Avklaring av forholdet mellom *wert* og *wurde* (Kant), burde også vært tatt opp i en moderne innføring i miljøfilosofi. Og siden begrepet «målrettethet» står så sentralt innenfor denne diskusjonen, kunne jeg også *ideelt sett* ønsket meg en klargjøring av dette begrepet. (En slik analyse finner vi i for eksempel Vernon Pratts innføringsbok *Environment and Philosophy* fra 1999.)

Man kan mistenke at antroposentrismen bare er et uttrykk for en tilbøyelighet som man kan tenke seg at enhver art ville hatt: å sette seg selv i sentrum. Hverven hevder at en slik forklaring ikke kaster lys på *den* antroposentrismen vi ønsker å forstå, og han gir derfor en idéhistorisk bakgrunn for situasjonen vi befinner oss i (kapittel to). Her gir Hverven en lettfattelig og fokusert fremstilling av et relativt omfattende og vanskelig stoff. Det er snakk om det moderne subjektets oppkomst og hvordan maktforholdet mellom mennesket og det ikke-menneskelige forskyves i løpet av denne historiske prosessen.

I kapittel fire og fem gjennomgår Hverven de mest kjente teoretikerne innenfor den ikke-antroposentrisk etikken. (Arne Næss og Hans Jonas presenteres i andre kapitler.) Peter Singer, Tom Regan og Paul Taylor representerer det Hverven noe omskrevet kaller et «individualistisk perspektiv», mens J. Baird Callicott og Holmes Rolston III representerer det vi kan kalle et «holistisk perspektiv». Dette skillet er kanskje på sin plass når det gjelder disse teoretikerens selvpoppfattelse, men spørsmålet er om inndelingen egentlig er et uttrykk for ulike nivåer i naturen snarere enn at det egentlig er noe reelt motsetningsforhold mellom et individualistisk perspektiv og et perspektiv som har fokus på helheten. Dette er selvsagt en del av en stor og komplisert debatt som går igjen i

SVEIN ANDERS NOER LIE

mange diskurser og fagfelt. Innenfor miljøfilosofi har flere miljøfilosofer uttrykt skepsis til denne inndelingen. Arne Næss argumenterte for eksempel for at dette ikke er et reelt motsetningsforhold. Individets selvrealisering er avhengig av helheten, og helheten er «avhengig» av individets selvrealisering.

Neil Carters inndeling av de ikke-antroposentriske posisjonene i henholdsvis ekstensjonisme og økosentrisme fanger opp dette poenget.⁴ En ekstensjonistisk argumentasjon tar utgangspunkt i beskrivelsen av en bestemt *egenskap* (fornuft, målrettet adferd, evne til å lide etc.), og hevder at denne bør gi opphav til å inkludere denne egenskapen i det moralske fellesskap. En økosentrisk posisjon argumenterer mer radikalt for at en ekstensjonist allerede befinner seg innenfor antroposentrismen, fordi antroposentrismen legger vekt på individet og dets (uavhengige) *egenskaper* når spørsmålet om x har moralsk verdi, skal avgjøres. Individenes relevante egenskaper er knyttet til helheten (økosystemet), og det gir ikke mening å tilskrive disse verdi uavhengig av denne. På den måten er også begrunnelsen for å tilskrive mennesket en *uavhengig* verdi den feilslutningen som en ikke-antroposentrisk etikk må unnsnippe for å kunne slippe unna antroposentrismen.

Fremstillingen og diskusjonen av de ulike ikke-antroposentriske standpunktene er stort sett som man kan forvente i en innføringsbok. Holmes Rolstons relativt omfattende og kompliserte posisjon gis en særlig god behandling. Kanskje kommer J. Baird Callicott noe mer uheldig ut? Callicotts forsøk på å trekke inn kvantefysikken for å underbygge sin teori om relasjonell verdisetting, blir av Hverven nevnt, men forbigått som et symptom på «eklektisisme», eller «hummer og kanari», som han kaller det. Det er litt synd siden dette er en ganske interessant (men kanskje noe utdatert?) argumentasjon. En bok i miljøfilosofi på norsk kunne kanskje gitt større og bedre plass til Arne Næss. På den annen side er det bra å se at andre klassikere løftes frem på dette feltet og ikke skyves til side til fordel for Næss, slik tendensen til dels har vært i tidligere innføringsbøker på norsk.

I bokas del to er Hverven opptatt av forholdet mellom teori og handling. Miljøfilosofien har sin opprinnelse i mer eller mindre klart definerte miljøproblemer og er knyttet til et krav om å omsette teori til handling. Det siste punktet i Arne Næss' dypøkologiske plattform lyder typisk nok: «De som slutter seg til

⁴ Neil Carter, *The Politics of the Environment. Ideas, Activism, Policy*. Cambridge: Cambridge University Press 2007.

NATURFILOSOFI

de foregående punktene, har en forpliktelse til, direkte eller indirekte, å prøve å virkeliggjøre nødvendige forandringer.» I dette kapitlet er Hverven opptatt av *erfaringens* rolle når det gjelder å omsette teori i praksis. Det er ikke nok å vite at klimagass-utslipp leder til irreversible og muligens galopperende klimaendringer eller å si seg enig i f.eks. J. Baird Callicotts argumenter for natursystemers egenverdi. De fleste mennesker trenger noe mer enn rasjonelle grunner for å handle, og Hverven hevder i tråd med Aristoteles (og Hume) at vi først og fremst motiveres av følelser. Men «for å utvikle følelser for naturen, trenger man erfaringer» (s. 128). Hverven støtter seg på Hegel, Gadamer, Adorno og økopsykologen Andy Fisher, samt Arne Johan Vetlesen, når han undersøker naturerfaringens «natur». Til forskjell fra en opplevelse, er en erfaring preget av en mangel på kontroll, av «at noe skjer med deg», av noe som ikke er underlagt subjektets ønsker. Det er dette som gjør den til en kilde til å ville forandre. Derfor er erfaringer nødvendige for å overskride det man kunne kalle «menneskets foretrukne solipsistiske tilværelse». Erfaringer gjør at den naturen vi rent faktisk er en del av, omformes til en *meningsfull* del av oss selv. Strev og slit og motstand fjerner oss ikke fra naturen, men knytter oss til den på en måte som i neste omgang kan lede oss fra kunnskap til verdier og til handling. Dette minner om hva Arne Næss kalte «en utvidelse av Selvet gjennom identifikasjon», og Hverven burde kanskje brukt Næss som utgangspunkt for diskusjonen i dette kapitlet istedenfor bare å nevne han til slutt. Næss skilte nettopp mellom «det lille selvet», som ønsker å forbli avsondret, og «det utvidete Selvet», som søker mot den relasjonelle virkeligheten som det ikke *kan* skilles fra. Allikevel: Det Hverven legger til om erfaringens natur, er verdifullt og ikke godt nok avklart hos Næss. Det er først med dette tillegget at det kan bli sving på en lesers videre tanker om det erfaringsrommet som preger vår friksjonsabsorberende teknologiske kultur, et tema som for øvrig filosofen Albert Borgman har vært opptatt av.

Nå er forholdet mellom teori og praksis relativt uproblematisk når det gjelder den enkelte aktøren. Men hva hjelper det å knytte sammen teori og praksis hvis praksis umuliggjøres av krefter og forhold på et kollektivt eller strukturelt nivå? Dette er temaet i siste del av del to (kapittel syv), som særlig fokuserer på vårt økonomiske system. Dette er et stort lerret å bleke, og Hverven nevner de viktigste momentene som miljøfilosofien har vært opptatt av: spørsmålet om økonomisk vekst, spørsmålet om eksternaliteter, spørsmålet om sammenhengen mellom BNP og lykke, samt spørsmålet om hvordan naturens verdi er

SVEIN ANDERS NOER LIE

inkommensurabel med de målestokkene som økonomien opererer med. Hverven synliggjør disse problemene, men gir ingen skarp analyse av hvor fokuset bør ligge for å forstå og handle som svar på dem. Å påpeke disse problemene har vært en gjentakende øvelse innenfor miljøfilosofien. Tiden ser ut til å være inne for å komme seg ut av den til dels selvtillfredse kritikken og over i en mer utfordrende fase hvor man må forvente at nye posisjoner ikke bare eksisterer som «snyltere på sin antitese». En del slike teoretiske posisjoner som er i ferd med å utarbeides innenfor for eksempel økologisk økonomi, kunne vært diskutert grundigere, men Hvervens gjennomgang må likevel sies å være verdifull som et utgangspunkt for å arbeide med mer utdypende tekster på dette området.

Del tre representerer Hvervens «eget bidrag». Her handler det om natursyn og hvordan et endret natursyn kan endre rammene for vår etiske vurdering av naturen (s. 162).⁵ Å legge så avgjørende vekt på det som kan kalles *natursyn*, kan nesten sies å være et særnorsk fenomen. Sigmund Kvaløy Sætereng og Hjalmar Hegge la nokså ensidig vekt på dette. Også Arne Næss la stor vekt på natursyn, og ganske nylig har vi sett hvordan Arne Johan Vetlesen vektlegger dette i boka *The Denial of Nature. Environmental Philosophy in the Era of Global Capitalism* fra 2015. (Det gjelder også Trond G. Jakobsens tidligere nevnte innføringsbok.) Internasjonalt er det mer vanlig å legge langt sterkere vekt på vårt etiske forhold til naturen, relativt uavhengig av spørsmålet om natursyn. I «den norske tradisjonen» er det ofte en antakelse at vårt natursyn er mer eller mindre bestemmende for vårt etiske forhold til naturen. (Dette er også en tenkning jeg selv forsvaret i en nylig utgitt bok.)⁶

Der miljøetikeren sniker sitt natursyn inn i sin etiske argumentasjon, argumenterer «natursynsetikeren» mer eksplisitt for at og hvordan natursynet spiller en avgjørende rolle for vår etiske argumentasjon. En annen norsk miljøfilosof, Espen Gamlund, beklager imidlertid dette samrøret mellom «er» og «bør» i sin kritikk av Arne Næss' dypøkologi, basert på Humes dogme om at det ikke er noen logisk forbindelse mellom «er» og «bør».⁷ Men spørsmålet innenfor miljøfilosofi er ikke om det skal være et samrøre eller ikke, men hvordan dette

⁵ «Natursyn» skiller seg fra «ontologi» på den måten at det første dreier seg om et mer utbredt og mindre konsistent «syn på naturen». Man kan for eksempel snakke om «nordmenns natursyn», men ikke om «nordmenns ontologi».

⁶ Svein Anders Noer Lie, *Philosophy of Nature. Rethinking Naturalness*. London: Routledge 2016.

⁷ For en nærmere diskusjon av temaet, se *ibid.*, kap. 1.3.

NATURFILOSOFI

samrøret bør være. Som Hverven helt riktig fremhever, er det alltid allerede en indre sammenheng mellom «er» og «bør». Ja, selve denne distinksjonen er et uttrykk for denne indre sammenhengen. Et viktig eksempel på denne forsbindingen er hvordan subjektivismens dominerende posisjon innenfor dagens etikk er understøttet av det ontologiske skillet mellom primære og sekundære sanse-kvaliteter. (Hvis vi aksepterer forestillingen om at bare de primære sansekvalitetene tilhører «objektet selv», må alt annet, inklusive moralsk verdsatte størrelser, tilhøre subjektet.)⁸

Hverven henviser til Hans Jonas som påpeker at opplysningstidens mekanistiske natursyn ikke kan oversees når vi for eksempel skal forstå hvorfor den ikke-menneskelige natur har kunnet framstå som en ren ressurs med kun instrumentell verdi. Når Hverven ønsker å fremme et alternativt natursyn, så er det derfor nettopp som et alternativt til det mekanistiske. Dette er ikke nybrottsarbeid og presenteres heller ikke som det. Hvervens alternativ hviler på Hans Jonas' arbeider som til en viss grad kan sies å stå i en aristotelisk tradisjon.

Det sentrale i Hvervens alternativ er et argument som forsøker å vise hvordan det levendes form er overordnet stoffet det består av. Stoffet byttes ut. Formen består. (s. 189) Stoffet er ikke formet av naturlover og kausale dult, men av organismens livsform og dens immanente relasjoner til verden rundt seg. Kimen til livets egenverdi ligger i virkeliggjøringen av en livsform eller av et livsprosjekt (s. 212). Enhver livsform må opprettholde seg selv for i det hele tatt å eksistere. «Livsprosjektene har verdi nettopp fordi de er begrenset, fordi de prøver å skape liv ut av et gjenstridig, avgrenset stykke stoff.» (Ibid.) Med dette ønsker Hverven også å vise at filosofiens og vitenskapens oppheng i det universelle står i veien for å erfare konkrete feilbarlige livsytringer og videre at det er disse livsytringene som kan danne grunnlag for våre erfaringer og verdivurderinger.

Det bør muligens innvendes at Hvervens fremstilling av forholdet mellom «form og stoff» ikke er konkret nok. Et konstruert og fortettet eksempel på hvordan han kunne gitt stoffet et bedre fotfeste kunne vært følgende:

Mange vil tenke at det er genene som styrer utviklingen av organismens stoff og at genene selv består av stoff som er styrt av lover, men det er mange empiriske grunner til å betvile denne *metafysiske* forklaringsmodellen. Blant annet finnes det ingen nødvendig sammenheng mellom

⁸ Se *ibid.*, kap. 1.4.2. A.

SVEIN ANDERS NOER LIE

molekylets struktur (DNA) og genets egenskaper, slik Watson og Crick trodde. Det er ikke slik at en viss molekylær struktur gir et visst type gen som gir en viss type proteinkodendene virksomhet. Genetikk som vitenskap har også mislyktes i sitt forsøk på å forklare koordineringen av gener med et hierarkisk system av kontrollgener. Det som foregår av såkalt «top-down causation» (i dette tilfellet: koordinering av genetisk aktivitet) har ikke selv en genetisk forklaring.

Del tre er godt skrevet og Hverven evner å få frem stoffet slik at det kan forstås for lesere uten særlige forutsetninger. Jeg har allikevel en viktig innvending. Som mange andre innenfor dette fagområdet beskriver Hverven et natursyn uten å basere dette på en ontologi.⁹ Det mekanistiske natursynet Hverven ønsker å presentere sitt alternativ til, *er* underbygget av en ontologi. Det er derfor det består, og det er derfor det evner å innlemme alle fenomener inn under sine rammer. Det er derfor Universitetet i Oslo nå bygger et enormt Life-science bygg som skal romme en stor mengde forskere som er ontologisk overbevist om at livet er noe helt annet enn det Hverven argumenterer for. Alternativet står i liten grad i et forhold til (en analyse av) situasjonen. Situasjonen i dag er at (natur)vitenskapen er bygget på en knallhard og godt underbygget *ontologisk* reduksjonisme. Denne er viklet inn i et teknologisk utviklingsforløp som er drevet av et bestemt økonomisk system. Alternativet Hverven presenterer er godt, men leder ikke til noe mer enn en god start på en prosess som må gis et ontologisk fundament for å fungere som alternativ.

Hvervens alternative natursyn handler om det som lever. Uten en alternativ *ontologi* risikerer Hverven å måtte forsvare en dualisme mellom det levende og det ikke-levende som eneste mulige alternativ til en monisme der det levende til syvende og sist «lar seg» redusere til det ikke-levende. Dette er et klassisk problem innenfor miljøfilosofien: Hvis miljøetikken er avhengig av en alternativ *beskrivelse* av naturen og denne alternative beskrivelsen ikke evner å «utkonkurrere» den vitenskapelige ontologiens reduksjonistiske natursyn, vil striden mellom naturens egentlige «er» (livløs materie styrt av eksterne krefter)

⁹ Med «ontologi» mener jeg en redegjørelse for de fundamentale bestanddelene i virkeligheten. Det dreier seg om oppfatninger av hva som egentlig eksisterer: objekter, egenskaper, prosesser, strukturer, etc. Det dreier seg om modalitet, forholdet mellom ulike nivåer i naturen, og ikke minst spørsmålet om hva som «får ting til å skje», og hva som eventuelt «styres» det som skjer. Jeg innser at dette er mye å be om, men man kunne i alle fall etterlyse at leseren ble gjort oppmerksom på at et alternativt natursyn krever innsikt på dette nivået.

NATURFILOSOFI

og naturens «bør» (iboende selvstendig verdi) opprettholde miljøfilosofiens kraftløshet.

Naturfilosofi er en likandes bok. Hverven skriver godt og informert. Og selv om det gapes over mye, bæres innholdet frem av en troverdig stemme som aldri blir pedantisk eller livløs. Som leser liker jeg å oppdage nye og åpenbare sammenhenger. Et eksempel blant flere er at problemet med bevisbyrde når det gjelder spørsmålet om det er mennesket som må begrunne sin inngripen overfor naturen, eller om mennesket *i utgangspunktet* står fritt til å handle slik det vil overfor naturen, må forstås i lys av liberalismens idé om at man skal ha gode grunner for å begrense menneskets frihet (s. 29). Denne åpenbare og viktige sammenhengen har i alle fall aldri slått meg. Jeg liker også at Hverven er opptatt av å bruke eksempler. En innføringsbok trenger etter min mening gode eksempler som drar leseren inn i det teoretiske. Eksempelbruken til Hverven er også uttrykk for at han er opptatt av å fremme en konkret *forståelse* av det han formidler. Et rådyr som drikker forgiftet vann, gir for eksempel et effektivt bilde på at noe kan være målrettet uten å være bevisst (s. 207). For mange innføringsbøker er for opptatt av å imponere kursansvarlig foreleser heller enn å anskueliggjøre med konkrete eksempler på en måte som tar hensyn til lesernes (ofte begrensede) forutsetninger.

Uten at jeg kjenner bakgrunnen for denne utgivelsen, så vil jeg anta at den er kommet i stand etter initiativ fra forlaget. Et slikt initiativ er kjærkomment, men hvis jeg som foreleser i miljøfilosofi skulle velge, ville jeg ha etterspurt en mindre standardisert innføringsbok. Boka er «bare» på 200 sider, og jeg mistenker at en del av bokas svakheter skyldes et krav om å passe et bestemt format. Den bærer i for stor grad preg av korte nedslag i ulike temaer og mangler den utdypende profilen som i en del tilfeller er nødvendig. Jeg tenker da særlig på kapittel én og syv. En slik bok utgitt i 2018 burde definitivt ha latt sakskomplekset knyttet til «Antropocen» få større plass og dessuten fått prege resten av bokas innhold. Jeg savner også et kapittel om fagøkologi. Det ville gitt en større, men samtidig en bedre bok.